

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Марія Гурій (Душек), аспірантка

Дрогобицького державного педагогічного університету
ім. І. Я. Франка

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

У статті розглядаються проблеми становлення громадянської освіти у практиці сучасної зарубіжної та вітчизняної школи. Обґрунтовано зміст педагогічних категорій “громадянська освіта”, “громадянська культура”, “громадянське суспільство”. Визначено і проаналізовано механізми реалізації завдань громадянського виховання в умовах сьогодення. Пропонується аналіз названих процесів в історичній ретроспективі, узагальнюється досвід країн світу щодо формування громадянина і вказується можливість використання цього досвіду у сучасних умовах державотворення.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. У всі часи й епохи проблема громадянського виховання буде найважливішою і найактуальнішою, оскільки саме свідомість і активність громадян визначається могутність кожної країни. Виникнення цієї проблеми було спричинене появою на планеті першої держави, адже без держави не може бути й мови про громадянство. Лише у громадянському суспільстві вільна людина прагне до свідомої і творчої діяльності, до самовідповідальності, до реалізації життєвих прагнень, стає творцем своєї долі. Вона не мириться з поневоленням, засуджує приниження, у ній поєднуються високі моральні чесноти, патріотизм, професійна компетентність, почуття обов'язку й відповідальності перед суспільством, Батьківщиною, державою.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Питання громадянської освіти та громадянського виховання турбують сучасне освітнє поле України насамперед з огляду на ті суспільні процеси, що відбуваються у нашій державі. Успішна реалізація завдань громадянської освіти потребує залучення усього науково-практичного потенціалу освіти. Сьогодні спостерігається значне поживлення наукових досліджень у галузі громадянознавства. Серед відомих вітчизняних дослідників слід назвати О. Сухомлинську, П. Ігнатенку, В. Поплужного, Л. Крицьку та інших.

Питання громадянської освіти є не новими, проте традиційно актуальними для зарубіжної педагогічної науки. Вчені різних країн активно досліджують проблеми формування громадянина, обмінюються досвідом, створюють спільні проекти і реалізують їх. Відомими у сфері

громадянської освіти є імена Д. Кера, А. Маккензі, П. Краузе, Ж. Шато та інших.

Метою і завданнями статті є: обґрунтування змісту та сутності громадянської освіти; аналіз шляхів та методів реалізації завдань громадянського виховання; проекція досягнень зарубіжної науки на сучасну вітчизняну теорію та практику щодо формування громадянина демократичної держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Важливе місце у громадянському вихованні посідає громадянська освіта – навчання спрямоване на формування знань про права та обов'язки людини [3, 7 – 12].

Громадянська освіта – це вимога часу, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Багатий досвід громадянської освіти накопичено в умовах зрілих демократій Великої Британії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та інших, де створено різноманітні підручники, посібники, розроблено навчальні курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку педагогічних кадрів. Значних зусиль щодо розвитку освіти для демократії докладають і посткомуністичні країни: Польща, Румунія, Латвія, Росія. Важливою є ця проблема і для українського державотворення.

Мета громадянської освіти полягає у формуванні особистості, якій притаманні демократична громадянська культура, усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її громадянською відповідальністю, готовність до компетентної участі у житті суспільства.

Зміст громадянської освіти кожної держави повинен брати за основу ідеї демократичного

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

суспільства, розуміння яких створює умови для формування та розвитку демократичних цінностей і громадянських умінь особистості, яким у громадянській освіті приділяється значна увага.

Громадянська освіта виступає також одним з основних засобів формування громадянської культури особистості, яка охоплює національну культуру та цінності, а також враховує загальноцивілізаційну спадщину людства, плюралізм віросповідань та систему ідей, прагне до універсалізації загальних правил та цінностей. Громадянська культура включає в себе громадянську освіченість, компетентність, досвід громадянської участі, громадянську зрілість особистості, яка характеризується духовно-моральними якостями, ціннісними орієнтаціями та світоглядно-психологічними характеристиками особистості.

Об'єктами громадянської освіти є:

- Суспільство. Дія громадянської освіти спрямована на суспільні об'єкти.

- Соціальні групи людей. Головною є просвітницька діяльність. Європейські педагоги одним з основних напрямків називають права людини та демократичні ідентичності у суспільстві. Основна вимога такої освіти – неперервність.

- Учнівська молодь. Школа як основна ланка освітнього процесу формує у школярів вміння і навички існування у суспільстві, розуміння необхідності власного розвитку і внеску в життя суспільства.

- Міжнародне суспільство. Усвідомлюється необхідність мирного існування і досягнення балансу між національною ідентичністю і міжнародним співробітництвом. Основна риса цієї освіти – полікультурне спрямування [1, 8 – 9].

У європейській освіті існує кілька підходів до розуміння громадянської свідомості, які дещо відрізняються, але не суперечать один одному, доповнюють основні положення і утворюють загальний концептуальний підхід, основними цілями якого є: формування громадянської позиції кожної конкретної людини; побудова гідного суспільства на всіх рівнях життєдіяльності індивіда; відчуття європейської спільності та одночасне збереження національних особливостей; забезпечення гарантій отримання необхідних знань і навичок для життя і діяльності у громадянському суспільстві.

Зміни, що сталися у Європі у середині 90-х років ХХ століття, спричинили кризу освітніх систем. Це стало поштовхом до здійснення реформ шкільної освіти в багатьох європейських країнах. Реформи були зумовлені геополітичними,

соціальними, культурними й економічними змінами у суспільстві. Серед найвпливовіших змін слід виділити такі:

- падіння авторитету традиційних політичних інститутів;

- розпад існуючих політичних систем і розбудова нових;

- зростання різноманітності та багатомовності населення та його швидке переміщення у межах та поза межами національних кордонів;

- вплив глобальної економіки на політичні та соціально-економічні інститути та зв'язки;

- формування “суспільства знання” та пов'язаної з ним необхідності неперервної освіти.

Окрім зазначених, не менш важливими для громадянської освіти завданнями та проблемами залишаються плюралізм, полікультурність, толерантність, колективні та індивідуальні права і обов'язки, соціальна справедливість, самоусвідомлення (національне, європейське, глобальне) тощо.

Демократична громадянська освіта (education for democratic citizenship) є одним з основних напрямків діяльності Ради Європи, починаючи з середини 1990-х років. Рада Європи визначає громадянську освіту як „набір практик та принципів, що мають на меті надати молоді та дорослим освіту, необхідну для їх активної участі у демократичному житті шляхом розуміння та реалізації своїх прав та обов'язків у суспільстві”. Таке визначення можна вважати багатоаспектним, що охоплює освіту задля миру, освіту для демократії, політичну освіту, освіту в галузі прав людини. У 1997 році розпочався проект “Освіта для демократичного громадянства” (Education for Democratic Citizenship – EDC). Метою цього проекту визначено формування компетенцій, потрібних особистості для того, щоб стати активним громадянином демократичного суспільства, шляхів їх набуття та передання іншим [5].

У 2000 році міністри освіти країн-членів Ради Європи прийняли Резолюцію, в основу якої лягли результати проекту “Освіта для демократичного громадянства”. У Резолюції розкрито основні напрями розвитку демократичної громадянської освіти, її основні складові й підходи до її політики та практики.

Резолюція наголошує на тому, що громадянська освіта в кожній країні розвивається відповідно до національних, соціальних, культурних та історичних особливостей кожної країни. У цьому документі обґрунтовано основні положення щодо громадянської освіти, в основу якої лягли фундаментальні принципи прав людини, плюралізм

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

та демократія, верховенство права; особлива увага зосереджена на правах та обов'язках громадян та озброєнні їх компетенціями, необхідними для участі в житті суспільства на всіх рівнях.

Відповідно до цієї Резолюції громадянська освіта відіграє важливу роль у боротьбі проти насильства, расизму, агресії; сприяє соціальній справедливості та загальному благу; зміцнює громадянське суспільство інформуванням громадян, підвищує рівень їх освіти. Проаналізувавши основні положення Резолюції, можна зробити висновок, що метою громадянської освіти тут визначено підготовку молоді та дорослого населення до активної участі у житті демократичного суспільства, а також розвиток демократичної культури.

У документі зазначено, що громадянська освіта ґрунтується на процесуальному та багатомірному підході до громадянства, що охоплює:

- *політичний вимір* – участь у процесі прийняття рішень та здійснення політичної влади;
- *правовий вимір* – знання й використання прав громадянина і дотримання його обов'язків;
- *культурний вимір* – повага до історії та культури інших народів;
- *соціальний та економічний вимір* – боротьба з бідністю, виявлення економічних чинників розвитку демократичного суспільства;
- *європейський вимір* – усвідомлення єдності та багатоманітності європейської культури, навчання жити в європейському контексті;
- *глобальний вимір* – усвідомлення та сприйняття глобальної солідарності [4, 19].

Рекомендація як додаток до Резолюції, яка у 2002 році була прийнята Кабінетом міністрів, зазначає, що країнам-членам Ради Європи слід вважати демократичну громадянську освіту пріоритетним напрямком освітньої політики та сучасних освітніх реформ. Рекомендація визначає здійснення громадянської освіти не лише формальними, але й неформальними соціальними інститутами, одним із найважливіших називається сім'я.

Головні цілі громадянської освіти були також окреслені на міжнародному конгресі ЮНЕСКО 1978 р., згідно з ними слід:

- давати знання про права людини одночасно у національному і міжнародному вимірах;
- розвивати знання засобами, з допомогою яких права людини можуть ставати політичною і соціальною дійсністю;
- давати знання про нерозривний зв'язок прав людини і прогресу, миру і роззброєння;

- підкреслювати зв'язок нового міжнародного економічного, соціального та культурного ладу з можливістю для всіх народів користатися їх людськими правами.

Проаналізувавши перелічені цілі громадянського виховання, можна помітити їх гуманістичну спрямованість, а також прагнення до гармонійного розвитку особистості [6, 16–20].

Через загальногуманістичний характер громадянської освіти формуються її основні принципи: безперервність, міждисциплінарність, зв'язок з практичною діяльністю, інтеркультурність.

Безперервність громадянської освіти проявляється протягом усіх важливих періодів життя особистості. Європейські програми громадянської освіти охоплюють чотири етапи:

- дошкільне виховання і початкова освіта. Цей етап включає виховання таких якостей, як розуміння людської гідності, розвиток толерантності, прагнення до мирних засобів розв'язання конфліктних ситуацій, повага до інших людей;

- шкільна освіта. Протягом цього періоду формується система цінностей і настанов людської поведінки, набуваються необхідні знання і уміння для самостійного життя людини в суспільстві. Щодо громадянської освіти цей етап охоплює також знання про роботу інститутів сучасної демократії, національні та міжнародні документи, що стосуються прав людини. На цьому етапі відбувається завершення формування початкової соціалізації людини;

- вища і професійна освіта. Цей етап поширює і поглиблює знання про права людини, які розглядаються з філософських, культурних, політико-правових і суспільно-економічних основ, формується громадянська позиція особистості;

- освіта дорослих, яка допомагає людині пристосуватися до змін у суспільстві у різному віковому статусі.

Принцип безперервності сприяє поступовому розвитку громадянської освіти і зберігає якість його результатів.

Міждисциплінарність громадянської освіти покликана використовувати досвід та знання вчителів, у поєднанні з іншими предметами, при викладанні прав людини у навчальних закладах. Особливого зацікавлення заслуговують предмети, які поєднують у собі історичний та теоретичний досвід сучасного розуміння демократії та прав людини. Цей принцип може використовуватися для викладання громадянознавства у поєднанні з такими дисциплінами, як історія, географія, література, іноземна мова, при вивченні текстів міжнародних документів з прав людини та

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

демократії.

Принцип зв'язку громадянської освіти з практичною діяльністю сприяє поєднанню знань та переконань особистості з її вчинками. Цей принцип сприяє демократизації процесу ведення уроків з прав людини. У рекомендації Комітету Міністрів значна увага приділяється *community*, тобто найближчому оточенню людини (батьки, родичі, шкільний колектив, друзі). Принцип зв'язку громадянської освіти з практичною діяльністю втілюється у демократичній атмосфері та суспільстві, у якому панують свобода слова, справедливість, повага до чужої думки. У застосуванні цього принципу важливе місце відводиться також неурядовим організаціям з досвідом боротьби за права і гідність людини. Вони також навчають учнів самостійному дослідженню та аналізу інформації про права людини в сучасному світі з різних джерел.

Тепер розглянемо принцип інтеркультурності громадянської освіти, який проявляється в універсалізації прав людини, закріплених у Загальній Декларації прав людини, а також у полікультурності сучасного суспільства. Полікультурність є однією з основних причин, що підкреслює необхідність використання принципу інтеркультурності у навчанні [6, 16 – 20].

Характерною особливістю змісту громадянської освіти є те, що він охоплює такі поняття, як “цінності”, “відносини”, “норми”. Найбільша увага серед них приділяється навчанню і вихованню цінностей, які передбачають процес осмислення політичного, морального та громадянського вибору.

Комітет міністрів Ради Європи прийняв рішення проголосити 2005 рік Роком громадянської освіти, метою якого визначено необхідність привернути увагу фахівців до проблеми формування у молоді та дорослого населення громадянських якостей, без яких не можна уявити демократичне суспільство.

Метою Року громадянської освіти визначено сприяння обміну досвідом у сфері розбудови громадянської освіти серед європейських країн, а також збільшити можливість для поширення результатів проекту “Освіта для демократичного громадянства”.

Рада Європи визначила такі основні цілі Року громадянської освіти:

1. Визначити громадянській освіті пріоритетну роль в освітній політиці країн-членів Ради Європи та збільшити роль освіти у зростанні якісної участі у демократичних процесах.

2. Забезпечити широку доступність до кращих загальноєвропейських та національних здобутків

розроблених щодо змісту, форм і методів громадянської освіти.

3. Активізувати співпрацю формальних і неформальних секторів освіти у галузі громадянської освіти та прав людини.

Завдання Року громадянської освіти є такими:

1) вводити до змісту національних освітніх реформ через навчальні програми та законодавчі документи такі елементи, які б сприяли активній участі громадян у демократичних процесах;

2) розробити нові напрямки теорії та практики громадянської освіти, удосконалити її форми і методи;

3) підвищити професійний рівень виконавців процесу реалізації громадянської освіти;

4) розширити співпрацю Ради Європи з іншими міжнародними організаціями та громадянським суспільством у галузі громадянської освіти та у галузі прав людини;

5) поширити результати та досягнення Року громадянської освіти в Європі та у всіх країнах світу.

Рік громадянської освіти мав децентралізований характер. Передбачалося визначення кожною країною своєї програми дій на 2005 рік з урахуванням національних інтересів та потреб. Основними функціональними групами Року були визначені фахівці в галузі освіти: адміністрація шкіл, вчителі, науковці, батьки, а також представники неурядових організацій, які розробляють теорію та практику громадянської освіти.

Розроблена експертами Ради Європи Європейська стратегія громадянської освіти і виховання розглядає знання учнями основних понять, які розкривають сутність проблеми громадянства. До основних Г.Єгоров відносить “повагу”, “спілкування”, “співробітництво”, “різноманітність”. Перше поняття розуміється як повага до норм і правил поведінки, встановлених у суспільстві, до основних прав людини, соціальних інститутів, законів, органів влади.

Спілкування визначає майбутню соціальну поведінку учнів як членів суспільства, а також передбачає формування критичної свідомості як основи громадянської позиції та розвиває вміння слухати і розуміти інших, правильно трактувати різні думки.

Співробітництво сприяє консолідації учнів, формує відповідальність між членами суспільства, розвиває вміння спільно розв'язувати проблеми, виховує здатність до співробітництва.

Різноманітність розвиває повагу до розуміння унікальності кожної особистості. Це поняття розширює сферу інтересів учнів на іншу людину,

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА: ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ТА МЕХАНІЗМИ РЕАЛІЗАЦІЇ

народ, культуру [2,17].

До сучасних громадянських вартостей суспільства О. Вишневецький відносить: **рівність громадян**, в основі якої лежить демократія рівних можливостей громадянського співжиття людей; **повагу до приватної власності**, яка є реальною економічною основою свободи людини і фундаментом громадянського суспільства; **самовідповідальність людини**, яка веде до розвитку в характері людини рис підприємливості, ініціативності, творчості тощо; **правову свідомість, права, свободи і обов'язки людини, ставлення до праці**. Найголовнішим природним правом людини є право на життя [7,127].

Обов'язковими складовими змісту громадянської освіти є економічні, політологічні, правові, соціологічні, етичні знання. На Заході громадянська освіта нерідко отожднюється із суспільствознавчою або політичною освітою учнів.

Можна виділити три напрями у впровадженні громадянської освіти. Перший напрямок характеризується дослідженням методології та розробкою методик для громадянського виховання. Про це свідчить такий факт, що лише з 1978 до 1989 р. під керівництвом Ради Європи пройшло 16 семінарів та робочих зустрічей експертів, присвячених цій проблемі.

Характерною рисою другого напряму є відкриття різноманітних центрів підготовки і перепідготовки кадрів громадянської освіти.

Третій напрям спрямований на розвиток інформаційного простору в галузі прав людини, а також на розроблення різноманітної документальної, довідкової, дослідницької та навчальної літератури.

Висновки і перспективи подальших розвідок. На основі проведеного дослідження можна стверджувати, що громадянська освіта є

одним з пріоритетних питань в Європейському просторі, яке ґрунтовно досліджується на всіх рівнях. У цьому руслі не є винятком і Україна. Аналіз наукових джерел щодо проблеми громадянської освіти дозволяє визначити загальний концептуальний підхід, основними цілями якого є: формування громадянської позиції кожної конкретної людини; побудова гідного суспільства на всіх рівнях життєдіяльності індивіда; відчуття європейської спільності та одночасне збереження національних особливостей; забезпечення гарантій отримання необхідних знань і навичок для життя і діяльності у громадянському суспільстві.

1. Гриценчук О. Формування громадянської свідомості (європейський аспект) // *Рідна школа*. – 2002. – №10. – С. 8–9.

2. Єгоров Г. До питання змісту громадянської освіти в зарубіжній школі // *Історія в школі*. – 1999. – №10. – С.17–19.

3. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності // *Шлях освіти*. – 2000. – №3. – С. 7–12.

4. Позняк С. 2005 рік – рік громадянської освіти в Європі // *Історія України*. – 2004. – №38, жовтень. – С. 19.

5. Позняк С. Дослідження громадянської освіти у країнах-членах Ради Європи // *Шлях освіти*. – 2005. – №1. – С. 20–25.

6. Рагозін М. Громадянське виховання: методологія і організація у світлі європейського досвіду // *Шлях освіти*. – №4. – 1999. – С. 16–20.

7. *Теоретичні основи педагогіки: Курс лекцій / За ред. О. Вишневецького*. – Дрогобич: Відродження, 2001. – 268 с.

В КОЖНІЙ ФРАЗІ – ДУМКА

“Освіта – це те, що залишається, коли все, що ти вивчив, – забуте”

Беррес Фредерік Скіннер

“Людина – це те, що вона думає впродовж дня”

Ролф Уолдо Емерсон